

УДК 94(478)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.8

Іван ПУЩУК

кандидат історичних наук,

член Національної спілки краєзнавців України (ipus@i.ua)

Ivan PUSHCHUK

PhD (History),

Member of the National Union of Local Historians of Ukraine (ipus@i.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8091-8094>

УСНОІСТОРИЧНІ СВДЧЕННЯ ПРО МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ З ЧЕСЬКИМИ ПОСЕЛЕНЦЯМИ В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Метою є аналіз співжиття українців Волині з чехами, поселенцями в царській Росії після 1861 р., упродовж Другої світової війни на прикладі взаємин у селі Вовоковій на Рівненщині (повоєнний Демидівський район), хутора Комарівка (Кременецький район Тернопільської області, Південна Волинь) та низки інших сіл, зокрема Купичева (Турійський район Волинської області). **Методологічну основу** дослідження становить використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема проблемно-хронологічного, синхронного, порівняльно-історичного. **Наукова новизна.** Дослідження подій громадського життя села в час випробувань часу Другої світової війни виявило у взаємних стосунках між чехами й українцями незмінність дотримання взаємоповаги і взаєморозуміння. **Висновки.** Застосовані при аналізі можливості методу усної історії завдяки їхній виразності дали можливість виявити незмінну доброзичливість чеських поселенців щодо корінних жителів краю, яка з особливою виразністю проявилася у ставленні до тогочасного визначального чинника суспільного життя краю – стремління українського народу до національної незалежності. До честі чеських сусідів вони були одностайними щодо природності його стремління. У свою чергу, після трагічної втрати її своєю історичною батьківщиною чехи виявляли вдячність волянянам за принципову українську точку зору осуду. Закономірними ставали взаємні дії проти спільних окупантів. Особливо підкреслимо чеську щирість у тодішній, вельми бажаній, посильній допомозі не лише українським повстанцям, а й звичайним сусідам-селянам, які потерпали від терору окупантів. Відтак саме тоді природним стало народження у середовищі волянян при звертанні до сусідів із гідними заслуженої шани словами: «Чехи, йсте свате ліді!» («Чехи, ви – святі люди!») Приємно, що, як засвідчили виявлені дослідником спогади вдячних волянян, незабутні слова збереглися у краї до наших днів – зараз же внаслідок теперішнього сприяння Чеської держави воюючій Україні, маючи підстави для поновного життя й на майбутнє теж.

Ключові слова: Волинь, Друга світова війна, окупація, чехи, українці.

ORAL HISTORICAL EVIDENCE ON THE INTERNATIONAL RELATIONS OF THE INDIGENOUS POPULATION OF VOLYNIA WITH THE CZECH SETTLERS DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract. The aim is to analyze the coexistence of Ukrainians in Volhynia with Czechs, settlers in Tsarist Russia after 1861, during the Second World War, using the example of relations in the village of Vovokovia in Rivne Oblast (post-war Demydivsky District), Komarivka Khutor (Kremenetsky District, Ternopil Region, South Volyn) and a number of others villages, in particular Kupycheva (Turiy district of Volyn region). **The methodological basis of the research is the use of general scientific and special-historical methods, in particular problem-chronological, synchronous, comparative-historical. Scientific novelty. The study of the events of the public life of the village during the trials of the Second World War revealed mutual respect and mutual understanding in**

mutual relations between Czechs and Ukrainians. Conclusions. The possibilities of the oral history method used in the analysis, thanks to their expressiveness, gave an opportunity to reveal the unchanging benevolence of the Czech settlers towards the native inhabitants of the region, which was particularly evident in the attitude towards the defining factor of the social life of the region at that time – the aspiration of the Ukrainian people to national independence. To the credit of the Czech neighbors, they were unanimous about the naturalness of his aspiration. In turn, after the tragic loss of their historical homeland, the Czechs expressed gratitude to the Volhynians for the principled Ukrainian point of view of condemnation. Mutual actions against common occupiers became regular. We will especially emphasize the Czech sincerity in the much-desired, powerful help not only to the Ukrainian rebels, but also to the ordinary peasant neighbors who suffered from the terror of the occupiers. Therefore, it was then that it became natural to be born among the Volhynians when addressing their neighbors with words worthy of well-deserved respect: ‘Czechs, here are the matchmakers!’ (‘Czechs, you are holy people!’) It is pleasant that, as the researcher revealed the memories of grateful Volhynians, unforgettable words have been preserved in the region to this day - now, as a result of the current assistance of the Czech state to the warring Ukraine, having grounds for renewed life and for the future as well.

Key words: Volyn, World War II, occupation, Czechs, Ukrainians.

Постановка проблеми. У довоєнній Польщі корінну більшість населення Волині з 30 тис. чеських поселенців часу царської Росії єднав у громадському житті аналогічний статус інкорпорованих, у виразненні зокрема загостренням проблеми Тешіна. Ця ситуація вповні поновилася і в час гітлерівської окупації, коли обидві общини виявилися в однакових умовах не лише під дошкульним податковим пресом, але й знову – при тодішній аналогічній втраті обома народами навіть ілюзорних національних прав. Окупаційне «виживання» не могло не вести теж до взаємної підтримки у справі опору.

Оскільки в 1947 р. в умовах радянзації, що грозила усупільненням небідних господарств чеських колоністів, сталося їх негайне масове повернення з Волині на історичну батьківщину, історіографічні дослідження співжиття обох національностей під час війни спорадично відбувалися лише в тодішній Чехословаччині (Hofman, 2004). В Україні ж, яка стала позбуватися провінційності, у тому числі й в історіографічних дослідженнях, лише з набуттям державної Незалежності, зацікавлення українських дослідників пам'яттю старожилів Волині про співжиття з чеськими сусідами, приязні стосунки з якими не переривалися, відбулося пізніше. У Львівському національному університеті ім. Івана Франка за участю відомого європейського вченого Алессандро Портелли стала працювати його навчальна робітня. Науковці українського походження з університету штату Онтаріо (Канада), часті гості львівських колег, зокрема, директора Інституту українознавства НАНУ академіка Я. Ісаєвича, – взяли за реалізацію усноісторичного проекту «Волинь». Він же до збору свідчень залучив автора цих рядків, який із питальником отримав завдання здійснити аудіозапис двох десятків розповідей, тривалістю кожної у півтори години.

При ознайомленні з ситуацією «в полі» та завершенням проекту «Волинь» прийшло самостійне рішення: різноманітність свідчень така, що не можна проминати жодного населеного пункту. Їх же на Волині за переліком 1936 р. виявлено 2322. За відсутності жодної допомоги потратити на збір довелося два десятки років. Ще більше треба – на публікацію розповідей 7,5 тис. свідків, із яких понад півтори тисячі записано на диктофон.

При обмеженому обсязі статті читачеві пропонується виклад частини стисло за подачею, типового за змістом спогаду тогочасного мешканця наполовину чеського, наполовину українського села Вовковиї (Volkov) Демидівського району Рівненщини Р. Т. Солоневського, 1930 року народження: «Я, Ростислав Тимофійович Солоневський, народився 15 квітня 1930 року в селі Вовковиї тодішнього Дубенського повіту Волинського воєводства. Село наше, розташоване біля містечка Демидівка, було дуже велике. Половину його населення, – жили компактно в середині села, – становили чехи. Вони поселилися у нас після скасування

в Російській імперії панщини в 1861 р. Були від українців більш заможними. У Чехії в горах, де вони раніше жили, земля була дуже дорогою, а у нас після скасування панщини пан хотів продати весь маєток разом. З наших (селян-українців – примітка автора) ніхто не міг його купити! Пан дав оголошення в Чехії, звідти приїхали покупці, які за проданий там гектар купували тут 4 гектари чорнозему. Саме таким чином у селі стало 2 господарі, які мали по 100 гектарів землі. І що дивним здається: чех Громада, маючи двох синів, справлявся з таким господарством сам, зовсім не мав наймитів. А старий холостяк Мрачек, що теж володів 100 гектарами, тримав тільки одного наймита та ще брав людей на сезонні роботи. А все тому, що культура виробництва у чехів була вищою, ніж в українців. Вони відразу розумно зробили те, що забувалися капітально. Їхні будинки до сьогоднішнього дня стоять.

Чехи, як і ми, були православні, тільки кілька сімей – католики. Ходили вони з нами до одної церкви. Чехи впливали на наше культурне життя. У них була своя молодіжна, спортивна організація – «Соколи». Молодь робила фізкультурні вправи, мала для цього гімнастичне обладнання, турнік, бруси. Чехи організували в селі добровільну протипожежну команду. Вона мала одну строю. Очолював її чех Кроутіл. Всіх чітко, стрієм приводив до церкви – 30 чи й більше чоловік.

Було так. Прихожани всі з такої okazji розступаються. Пожежники заходять. Кроутіл дає команду: «Чепіце свлекноут!» Гарно! Душа радується. Чехи мали і свою культурно-освітню організацію. Вистави влаштовували. Ми ходили до них. У нас був обмін.

Чехи поставили в центрі села дубового стовбура з розногою, в ній повісили дзвона. Був серед них бідний чех, кривий на ногу, то вони платили йому за те, що о 7-й годині ранку і о 1-й годині дня дзвонив у дзвін. Усім це було дуже вигідно. Як пожежа, дзвін б'є на сполох – люди ж у жнива всі на полі, жнуть, не дивляться. І годинника хто тоді мав. А так чех у дзвін ударив, кажуть наші: «О! Чех дзвонить. Порядок». Все це значило.

Приємно згадати, що наша українська молодь теж влаштовувала свої забори культурно. Хлопці наймали приватну залу, домовлялися про музику. Хлопець купував дівчині квиток, запрошував її на забаву. Заходили. Дівчина була впевнена, що там не буде одна, має з ким танцювати. Якби тоді дівчина прийшла на танці сама – бідній замужу не бачити. Так у нас, і українців, і чехів, було загальноприйнято.

Аж за німців (у 1941 р. – примітка автора) школа тепер стала українська (за часу Польщі була тільки з польською мовою навчання – автор), хоча жодної дотації від держави не мала. Платили вчителям самі селяни. Тепер за німців і чехи організували свою національну школу. Платили самі своїм учителям окремо. Варто відзначити, що чехи відразу вирішили доказати німцям свою лояльність щодо них. Тоді на кілька сіл були поставлені ляндрівти, німецькі коменданти. У Вовковиях цей німець вибрав собі помешкання серед чехів, із них організував охорону, яка вночі стерегла село.

За зданий податок німці спочатку навіть щось платили, але в 1942 році вже треба було їм здавати чи не все вирощене в господарстві зерно. А що німці сиділи переважно по містах, районцях, де мали гарнізони, то наші чехи аби підкреслити, що не мають ніякого відношення до спротиву німцям, намагалися податок везти їм самі. Наші ж українські хлопці виставляли на дорозі пікети і заявляли їм: «Вертайтеся назад! Будьте, як усі».

Оскільки чехи були багатими, в них завжди був достаток більший, ніж в українців. Наші хлопці-повстанці в умовах розрухи були змушені звертатися за допомогою не тільки до українців, але й до них, сусідів, знайомих. Просили харчів. І ті, треба сказати, ділилися, хто скільки міг.

Серед чехів були такі, кому це подобалося, а кому й ні. Тим більше, що після війни (Першої світової – примітка автора) їхній статус став вищим: за них могла упом'янутися Чеська держава.

У непевний час (йдеться про роки після Другої світової – примітка автора) роблять так. Звертаються до районного відділу НКВД з проханням: «Дайте нам охорону. Адже ж ми такі до вас добрі». Так, до речі, було й при німцях. Енкаведисти кажуть: «Даємо вам зброю. Але ви

охороняйте себе самі». І одного дня начальник районного відділу НКВД в супроводі підрозділу солдатів привіз чехам у село зброю, роздали її. Що ж робиться вночі? В селі чути рух, на чеській половині собаки гавкають, постріли, гранати вибухають. То три сотні бандерівців, дізнавшись, що енкаведисти привезли чехам зброю, прийшли по неї. Хлопці з УПА дають чехам команду: «Кулемети, набої – сюди, а гвинтівки – щоб завтра відвезли назад». Рука чеха на українця не піднялася. На другий день чехи відвезли гвинтівки як непотріб. Після цього й далі стосунки між українцями й чехами в нашому селі залишалися доброзичливими.

А протистояння було жорстоким. Розкажу коротко. У селі з'явилися червоні партизани. Їх прислали ніби на відпочинок (під час Другої світової, коли фронт змістився на Захід – примітка автора), насправді мали займатися вишукуванням, виловлюванням вояків УПА. Ходили з дротами-щупами, шукали зроблених для УПА запасів. Знаходили їх. Тут же одночасно розпочалися арешти, допити тих, хто був зв'язаний з УПА. У нас у Вовковиях трапився такий випадок. У сім'ї Максимчуків було двоє хлопців-орлів: Іван і Олексій – патріоти. Обидва в УПА. Червоні партизани на відпочинку викликали їхню матір, допитували нестерпно. Попросилася в туалет. Вартовий вів її стежкою, над якою був колодезь. Із розпачу від знущань кинулася в нього. А сини її обидва загинули. Їх оточили – покінчили з собою. Такою була народна війна. Мені доводилося бувати серед родичів у повстанському середовищі, пам'ятаю, в ньому повторювалися слова: «Навіть ненароком чеха зачепити не вільно! То – святі люди для нас». Природним було: як чехи в 47-му році виїжджали на батьківщину, наші люди готові були допомогти їм – кіньми завезти майно на станцію. Одні на одних не мали образи. Тепер чехи приїжджають у село в гостину, добрим словом згадують колишнє співжиття. Правда, дуже прикро, що в Чехії знайшовся Гофман, який випустив книжку про перебування чехів у нашому краї, стосунки з українцями. Він пише, що бандерівці й місцеве населення робили все, аби вижити з Волині чехів та інші національності. Я, як свідок, ніколи цього не чув, не бачив. На мою думку, таке писання – на замовлення радянського НКВД...» (Vaculik, 1972).

Сталася в автора ще одна зустріч. Була з тогочасною уродженкою хутора Дубова при селі Комарівка іншого південноволинського району – Кременецького (27.11.1934 р.) «Я, Благовірна (Шнайдер) Євгенія Борисівна, народжена на хуторі Дубова біля села Комарівка, у війну жила на хуторі. Жили українці – 5 сімей. І наша: батько – чех, а мама – українка. У дідусь-чеха були ще син Олександр і дочка Віра. Дідусь мешкав у містечку Почаєві. Мав там трактира-ресторана і готель, а також землю. Поділив її наполовину між моїм татом і дядьком Олександром. По 25 гектарів кожному. Дядько Олександр жив у Почаєві – земля його була в недалекому селі Новий Тараж. Ми жили на хуторі Дубова. Тітка Віра мешкала при батьках у Почаєві. Чоловік був поляк. У 39-му році виїхав до Варшави. ...Мала тітка двох дочок. Звалися Галина і Людмила, яка вийшла заміж за українця Аполінарія. Прізвище його – Кицюк. Він ще тоді, за Польщі був зв'язаний із ОУН. Його дуже тоді за Польщі переслідували. А як прийшла радянська влада, за ним ще більше стали слідкувати.

Опитувач: Підпільникам-оунівцям тоді стало ще гірше.

Благовірна: Його попередили, що мають арештувати. У нас на хуторі переховувався. Утік із Почаєва. ...Далі йому стало зовсім небезпечно – втік із дружиною до Польщі: обоє і на руках – маленька донька. Пішки йшли, несли дитину. Вночі – до кордону з Німеччиною, перейшли на Холмщину. У нас відтоді стала переховуватися єврейка Сара. Назвали ми її в нашій сім'ї по-українськи Лукерія. Сказали: українка, родичка наша. Була схожа на єврейку, але якось на це люди ніби не звертали уваги. Переховувалася – від 42-го, весь 43-й рік, аж до початку 44-го. Як член сім'ї. Звали ж ми її родичкою.

Опитувач: В 43-му році стали формуватися перші підрозділи УПА...

Благовірна: І до нас через Аполінарія як оунівця стали приходити його знайомі, батькові теж. Приходили поїсти, погрітися. Ми жили на хуторі. Недалеко був ліс. Було дуже зручно підходити. Наша хата була скраю хутора.

Опитувач: З'являються, застають єврейку. Питають – що за одна?

Благовірна: Кажемо: родичка. Разом обідаємо.

Опитувач: Хоча й не знали одні одних, але сиділи поряд – українці, дочка чеха, єврейка – за одним столом?

Благовірна: Як одна сім'я!

Опитувач: І всім вистачало в чеській хаті і місця, і їжі, і миру-спокою за одним столом?

Благовірна: Всім вистачало. Всім було добре у дружбі.

Опитувач: І не раз повстанці до вас приходили?

Благовірна: А ще від того часу, як Аполінарій у нас переховувався. Відтоді була стежка до нас. Її знали.

Опитувач: Криївки у вас в обійсті могло й не бути – задля остороги.

Благовірна: Була на горищі. Тимчасова. Коли придуть до хати – щоб погрітися, поїсти. Про всяк випадок.

Опитувач: Одні прийшли – пішли. Приходять інші. Багато приходило?

Благовірна: Весь час. Ішли і йшли. Одні другим переказували.

Опитувач: Що тут – надійне місце. Чеська сім'я. А до чехів, може, не так пильно приглядаються, як переховують повстанців.

Благовірна: І єврейка готувала їсти. Були, як одна сім'я. Готувала для цілої сім'ї – і для повстанців теж.

Опитувач: Так тривало до весни 44-го року. Прийшла радянська армія. Негайно оголошено мобілізацію. Якими були дії батька і брата Олександра?

Благовірна: Пішли на війну.

Опитувач: Тоді вся чеська молодь на Волині, – не лише хлопці, але й дівчата, – добровільно і негайно вступили у Чехословацький корпус генерала Свободи – визволяти рідні Чехи, Чеську землю. Ваш батько і дядько з ними разом пішли на фронт на визволення Чех?

Благовірна: Пішли і обидва загинули.

Опитувач: Ви з мамою і братом залишалися на хуторі? Ваша доля якою була? Батько мав 25 гектарів землі. Був дуже гарним кандидатом на вивезення до Сибіру ще в 1940 році.

Благовірна: Тоді не встигли.

Опитувач: А тепер, у 44-му, коли батько пішов на фронт, відважилися?

Благовірна: Так. Нас таки забрали на Сибір.

Опитувач: Приводом, аби забрати сім'ю фронтовика на Сибір, що саме видумали?

Благовірна: Знайшли у нас повстанців. Енкаведисти слідкували за ними, як ті йшли. А вони ж, минувши інші хати, прийшли саме до нас.

Опитувач: Йшли повстанці до вас чого?

Благовірна: Поїсти, погрітися. Як завжди. Усі так приходили. Енкаведисти – слідом за ними. Оточили їх у нас і всіх розстріляли. А нас, – у чому ми були і вибігли, – на фуру. Повезли до Кременця.

Опитувач: Убитих повстанців – до Почаєва, на площу. Поставили трупи, підперши, – щоб рідні пізнавали. І їх можна було при цьому виявити?

Благовірна: Так було. Нам потім розказали. «Посадили», підперши, убитих, щоб люди приходили дивитися. Як їх було звати – не знаю. Багато їх до нас приходило. Нас же того дня повезли в Кременець. В чому були, – в літньому платті, в тапочках. Нічого не дозволили взяти. Навіть кусочка хліба. У Кременці відкрили набиту людьми камеру, ввіпхнули мене. Жінки, що там були, зчинили крик: «Боже! Вже дітей беруть!».

Опитувач: З Вами й маму?

Благовірна: Маму – в іншу камеру. Мені було десять років. А ще ростом маленька, худенька. Люди в камері, як побачили, стали кричати: «Ой! Що буде!..».

Опитувач: Із братом що сталося?

Благовірна: Брат, як стали енкаведисти стріляти, злякався і втік до бабці. Там сховався.

Опитувач: Вас із Кременця повезли на заслання з матір'ю? Куди саме?

Благовірна: Мене – у Мордовську АССР, маму – в Мурманськ.

Опитувач: Окремо навіть?

Благовірна: Окремо.

Опитувач: Аби дошкулити ще більше – дитину окремо від матері. Довго вас тримали?

Благовірна: Мене – три роки, маму – сім.

Опитувач: Приїхавши додому, що застали?

Благовірна: Все знищене. Навіть із криниці повитягали круги.

Опитувач: В колгоспі пригодилося чеське майно. Просім поведет, з дедечкем а бабічкоу цо се стало?

Благовірна: Вони обоє не витримали – повмирили, не діждавшись нас.

Опитувач: А сім'я дядька Олександра?

Благовірна: До Чехії ніхто не виїжджав. Усі ми, дедечкові нащадки, залишилися на українській землі.

Опитувач: Декуї» (Особистий архів автора).

Увазі читача із великого переліку однотипних розповідей – ряд коротких свідчень старожилів-волинян про стосунки з чеськими сусідами. Записувалися вони при неодмінному співставленні з даними найоб'ємнішої на цю тему книги польських авторів (Siemaszko, 2000), у передмові до якої є слова «Правда тут і тільки тут». Відзначимо: не раз посилання в книзі чиняться на осіб, котрі в селі не були. Коментує ж їх українець – неодмінно тогочасний корінний його житель.

Спогад Ліщука Івана Васильовича (07.07.1927 р.), село Верба тоді Дубнівського району.

Опитувач: Поляки пишуть, що у війну чи після її закінчення, – точно їм не відомо, – у Вербі була закатована упівцями чешка Анна Парпельова. Чи Парпелі жили у Вербі?

Ліщук: Жили.

Опитувач: Чи була у них Анна Парпельова?

Ліщук: Дочка була. Віра.

Опитувач: Поляки пишуть – Анна. То, таки, Віра?

Ліщук: Віра!

Опитувач: І що з нею сталося в той час?

Ліщук: З нею дружив Олексій Космачук, переговорщик (так тогочасні волиняни звать перекладачів – примітка автора) німців. Утік в УПА. Німці хотіли їх зловити. Він утік, а вона попалася. Її завезли в Рівне, розстріляли. Не повстанці! А німці! У нас у Вербі є пам'ятник повстанцям. І там є фамілія Парпель Віри» (Особистий архів автора).

Спогад Войтюка Василя Яковича, дата народження 24.06.1931 р. Дубнівський район. «Я, Войтюк Василь Якович, мешканець села Костянець. Народився тут і в війну жив тут».

Опитувач: Поляки пишуть, що на суміжній Боцянівці в 44-му році було вбивство чеха Кудрну. Чи могло таке трапитися?

Войтюк: Це неправда. Чех Кудрна виїхав у Чехію в 46-му році.

Опитувач: Жила на Боцянівці одна сім'я Кудрн?

Войтюк: Було їх дві сім'ї.

Опитувач: І всі обидві сім'ї.

Войтюк: Виїхали до Чехії.

Опитувач: Отже, вбивства чеха на Боцянівці не було?

Войтюк: Не було. Чехів ніхто не зачіпав.

Спогад Важенілек (Паламарчук) Лікори Андріївни, д. н. 13. 05. 1925 р. Здолбунівського район, «Я, Важенілек (Паламарчук) Лікора Андріївна, народилася тут, у Глинську, і живу до сьогоднішнього дня. І в війну тут жила».

Опитувач: Глинськ тоді був чеським селом? Багато чехів жило? Сусіди Ваші були чехи?

Важенілек: Так.

Опитувач: Поляки пишуть, що у Глинську в 1943-45 роках було вбито 20 чехів. Чи то правда?

Важенілек: Неправда. Не були забиті чехи. Виїхали майже всі.

Опитувач: Поляки називають прізвиська цих ніби то вбитих чехів у Глинську. Чи у війну, чи після неї, – інформаторові у поляків невідомо, – були вбиті, як пише, в Глинську такі чехи. Сім'я Гончиків. Шість осіб. Чи жили такі? (Особистий архів автора).

Важенілек: Жили. Але – виїхали в 47-му році до Чехії?

Важенілек: Так.

Опитувач: Еміль і Владімір Карро. Чи жили такі чехи в Глинську?

Важенілек: Кари жили, але теж виїхали.

Опитувач: Хтось із них був убитий?

Важенілек: Ніхто.

Опитувач: Йозеф Кетнер, ніби, як пишуть, був убитий.

Важенілек: Кетнер Йозеф був мій сусід. Він теж поїхав у Чехію.

Опитувач: Ондржіх Кубішта ніби був убитий.

Важенілек: Теж виїхав.

Опитувач: Еміл Мусліл.

Важенілек: Невідомі його забрали.

Опитувач: Чи жили такі чехи – Півоварчуки?

Важенілек: Не було таких.

Опитувач: А Еміль Прохазка?

Важенілек: Поїхав у Чехію.

Опитувач: Ви добре пам'ятете – був такий Еміль Прохазка?

Важенілек: До школи разом ходили.

Опитувач: І він не забитий?

Важенілек: Ні. Поїхав» (Особистий архів автора).

Спогад Сивого Ярослава Андрійовича, д. н. 10.04.1933 р. Луцький район. «Я, Ярослав Андрійович Сивий, народився в селі Боратин. Тут проживаю до сьогоднішнього дня. Чеська колонія з українцями жила весь час мирно. Наші люди ходили на роботу до чехів. Я ходив із чеськими дітьми разом у школу. Ніякої сварки ніколи між українцями й чехами не було. Жили ми дружньо. Про те, що українці могли когось із чехів забити, – мови не могло бути! А якби таке трапилося, село знало б. Мої батьки знали б, мені сказали» (Трагедія, 2009).

Спогад Присяжнюк (Терпелюк) Ольги Іванівни, 02.07.1927 р. Луцький район. Село Полонка. «Я, Ольга Іванівна Присяжнюк. ...У нас сусідами були чехи. Як ми повернулися на пожарище, нам допомагали харчами. До Луцька українці ходити боялися. То, як хто важко захворів, ми зверталися до чехів, щоб допомогли. Було: чех віз до Луцька українця, німці там його лікували (Особистий архів автора).

Спогад Стадницького Олександра Миколайовича (20.01.1928 р.) Луцький район. «Я, Олександр Миколайович Стадницький, народився і жив при селі Струмівка на хуторі Діброва з дня народження». Жителями Струмівки були переважно чехи. Мешкало також 4 сім'ї українців, німців сімей 7, поляків – 4 сім'ї. Ми, діти, разом ходили до школи. Діти чехів, німців, поляків, українців. Усі між собою жили нормально. Поляки літом 43-го року вибралися до міста Луцька. Приїжджали на жнива сюди, збирали врожай. Приїжджали зі зброєю. Боялися, що їх хтось зачепить. В село сюди не верталися. Виїхали до Польщі. З чехами були такі події. В селі (повоєнний час – примітка автора) стояв гарнізон «краснопогонників». Вони ходили

«промишляли» по багатих хазяях. До чеха Житнього прийшли вночі, стали лізти в хату. Він обухом сокири «дав» по лобі одному. Його свої за ноги витягли. Назад із вікна, але шапка залишилася в хаті чеха. На другий день він узяв ту шапку, пішов до районного начальника в Теремно, показав: «Є доказ, що до мене приходили грабувати». А вже до того чеські хати були пограбовані, але все це звертали у владі на когось другого. Тоді чехи потребували зброї, і декількох чехів було озброєно, щоб могли захищатися від червоних злодіїв, які ходили по ночах і грабували. З чехів у селі ніхто не був забитий.

Опитувач: Чи правда, що в 1943 році в була закатована упівцями в Струмівці триособова чеська сім'я, що мала прізвище Дітріх?

Стадницький: Такої сім'ї Дітріх у Струмівці не було. Отже, вони не могли бути тут закатованими.

Опитувач: Чи правда, що чех Казімір Мілевський тоді був забитий?

Стадницький: Мілевського теж тоді в Струмівці не було. Такого прізвища не було.

Опитувач: Чи під час війни або після її закінчення був закатований у селі знову ж таки українцями чех інженер Владімір Янса?

Стадницький: Владімір Янса жив на хуторі Діброва. Він був забитий «червонопогонниками». Забитий був спеціально тому, що не підкорявся їм. Вони до нього приходили. Хотіли пограбувати, спалили йому клуню. Він від них відстрілювався. У відповідь вони його вбили, засівши в теці у живоplotі. Це бачили сусіди. Він сам, поранений, ще прийшов додому, сказав жінці, що у нього з живоplotа в її матері вистрілили йому в живіт. Пораненого, повезли в лікарню, але по дорозі помер.

Володимир Янса мав вищу агрономічну освіту. Здобув її в Чехії у 20-их роках. Перебрався з Чехії в Польщу до матері на господарство. Тут на Діброві хазяйнував. У 1939 році, коли прийшли «совети», його вони призначили начальником районного земельного відділу. Був ним. Як прийшли німці, працював у своєму господарстві. У 44-му році, як знову настали «совети», він ще раз був начальником районного земельного відділу. Мав зброю – йому видали, щоб захищався від тих, які ходили по селах і грабували. Ці «краснопогонники», за те, що відбивався від них, спалили йому клуню. Трасуючою кулею з лісу вистрілили – клуня згоріла. Через деякий час засіли в живоplotі і забили його. А чехи всі виїхали в 47-му році в Чехословаччину. *Опитувач:* Чи правда, що чехів повстанці під час війни вбивали – і в Луцьку, і в околиці?

Стадницький: Скажу правду. Упівці ставилися до чехів дуже толерантно. Те, що пишуть, ніби вони забили в Діброві Владіміра Янсу, інших чехів, – такого не було. Не могло бути, бо була жорстка вказівка повстанцям: чехів не зачіпати. Чехи, відомо, відносилися до українців дуже приязно, добре, то й українці до чехів – так само. Як чехи в 47-му році виїжджали в Чехословаччину, то обнімалися з українцями, плакали. Потім їздили одні до других. Їздять і зараз. І тепер приїжджають чехи в гості на Струмівку (Трагедія, 2009).

Спогад Вайнера Івана Миколайовича, д. н. 28 серпня 1930 року. Село Малин, Млинівський район. «Я – Вайнер Іван Миколайович... Після того погрому не раз, як зберуться старіші люди, – а ми, підрутки, там були, – міркують: «Хто спалив Малин і за що?» Сам пам'ятаю: як ішли ті ніби німці на Малин і нас забирали, то говорили ж по-українськи. Люди кажуть: «То не могли бути німці. І українці не могли своїх палити! То – поляки з Константинівки. Жили між українцями, ходили в українську школу, з українцями вчилися...». Все те майно, що вони тоді в селі забрали, – бандюги, – возили фірами в Уїздці. Там стояли автомашини. На них вони все перегружали. Все там було – свині, подушки, перини, все майно, яке награвували. Повезли все це у свій табір в Олику, де зібралися поляки. Ще говорять, ніби то, бандерівці помагали німцям бити чехів!.. То – неправда, бо бандерівці з чехами дуже приязно жили. Одні других добре розуміли. У той день бандерівці йшли на захист чехів і українців. Але трохи запізнилися, бо

вже село почали палдити. Людей уже загнали, попалили. Вони навіть не дійшли до села. Їх із кулеметів німці чи поляки перебили тут у Малині біля млина» (Особистий архів автора).

Спогад Андріюк (Калинюк) Лариси Федорівни (07.12.1932 р.), Млинівський район. «Я, Калинюк Лариса Федорівна, жила на Казьонщині. Коли дядька коло хати забили, ми втекли до чехів на Ледохівку, до знайомої чешки. Там жили і чули, як говорили чехи, – що там робиться на Панській Долині, в тих хатах. Там пилками українцям руки одрізували, ноги. Катівня була. Дідове господарство там спалили. Тоді мама захворіла. Знайома чешка Зеднічка з Ледохівки повезла її в Малин до чеха-лікаря,. Якраз вони попали в облогу, – німці тоді обкружили Малин і палили, – то живими спалені в Малині. Чешка і мої обоє батьків. Чешку звати Зеднік Зузана, батька Калинюк Федір, маму – Калинюк Єлизавета» (Особистий архів автора).

Спогад Колесової (Музичук) Олександри Семенівни (25.05.1922 р.) Рівненський район.

Опитувач: У війну Ви тут жили, у Плоскій?

Колесова: Так.

Опитувач: Хто з чехів тоді мешкав тут у Плоскій? За Польщі, за німців. Скільки саме чехів було?

Колесова: Дві сім'ї. Якубця. І Шимша – другий. Ванек – то був зять Якубця.

Опитувач: Поляки пишуть, що в кінці війни українці вбили чотирьох чехів – Юлію Дучинську, Яна Фарманека, Йозефа Кжечіля і Адольфа Меншіка. Такі чехи в селі жили?

Колесова: У нас у селі таких чехів не було. Ніхто їх не вбивав. Не було такого.

Опитувач: Конкретніше. Про Юлію Дучинську поляки пишуть, що повстанці хотіли зробити її своєю секретаркою, але вона відмовилася. Вони прив'язали її до хвоста коня і тягли селом. Тягли її селом?

Колесова: Хтось би в селі таке бачив! Люди балакали б про це.

Опитувач: Але ніхто – нічого?

Колесова: Ніхто нічого не казав.

Опитувач: Про те, що чешка була тут замучена упівцями.

Колесова: Не було такого!

Опитувач: То як скажете? – правда написана чи неправда?

Колесова: Ні. Неправда» (Особистий архів автора).

1943 р. Село Купичів Чеський Ковельського району, якому, за твердженням польських істориків, грозила напад гітлерівців. Однак же, що сталося насправді? 17 липня гітлерівська армада, «внаслідок доносу українців» вирушивши на винищення Купичева Чеського, випадково, хоч і мала розвідувальний літак, ніби помилившись у назві, напала на сусідній український Туличів. Командирами в ній були гітлерівці, основною ж виконавчою силою – шуцмани-поляки. Слабосилий підрозділ упівців було відігнано. Охоплене вогнем село стало суцільним пожарищем, старших за віком та жінок із дітьми зігнали на цвинтар. Упійманих чоловіків тут же розстріляли. Далі настала черга інших. Того дня в селі вбито не менше 90 осіб, трупи 36 осіб кинуті до однієї ями. Зовсім же поряд у чеському селі, яке обминула зла доля, мав перебувати чеський юнак Йосеф Томан-Томанек. Десь тієї пори лягли у нього на папір слова, які відбили позицію волинських чехів щодо українців, ставлення до землі, що стала їм другою Вітчизною. У ті дні ці вірші мусив ховати, але не знищував, бо вірив:

*Буде це вже скоро,
мусить наступити:
синьо-жовтий прапор
буде майорити.
Нарід український
жить в ярмі не хоче,*

*синьо-жовтий прапор
таки затріпоче.
Україна-Батьківщина
вам Богом надана,
виборе свою свободу
без заброди-пана.
Захистіть накази предків
і право народу!
Дзвоніть, дзвони! Стає близько
Жадана свобода.*

Лише в оунівських виданнях того часу знаходимо слова, з якими так перегукуються ці, написані по-чеськи, зокрема, у вірші «Народе український!»:

*Зборюй статечно
Впертість зятяту,
взірцем Шевченко
повинен стати!
Народе мужній,
Любий та милий,
Геть вражі ярма!
Скинь вражу силу!
Вистій надійно
в святім двобої!
Кривди і рани
свобода загоїть...*

Пророчє лягало на папір:
«...Приїде день, коли Вкраїна
Приїде день, коли Вкраїна
зірве рештки ланцюгів,
Важкі пута геть знесе,
 кине лютиим рабовладцям
а тоді вас, «зацне панство»,
різку відповідь та гнів.
Хай ще й трясця розтрясе!»

Під кожним із віршів, уривки яких наводимо, незмінний підпис «Kupičov na Voluňe». Додамо, що з приходом на Волинь червоної армії автор відразу ж вступив до чеської армії генерала Свободи, щоб там відстоювати свої переконання антифашиста, у тому числі й право як чеського, так і українського народу на незалежність. Вірші, що за них міг би отримати «дуже круглий строк» не лише в тодішній радянській Україні, його мати, переселяючись до Чехословаччини в 1947 р., теж не знищила, а скрито перевезла з собою. Далі за пазухою автора вони знову підпільно помандрували за кордон, де були на Заході надруковані рідною та в перекладі українською. Цитуємо їх у ще одному перекладі, здійсненому уродженцем української Берестійщини Євгеном Назарчуком і виданому в Луцьку (Трагедія, 2009).

Що ж до українського населення Купичева, то для нього настали чорні дні. Аківські підрозділи з Засмик узялися чинити, як згодом буде кваліфіковано, «етнічну зачистку території» саме від українських автохтонів, котрих, імовірно, у принципі не могло бути на терені, де в найближчому часі передбачалося за планом «Бужа» проголошення відновлення незалежної Польщі саме на Волині. Світ, напевне, мав бути поставлений перед фактом, що на цьому

лісовому острівці розміром у п'яту–сьому частину району серед навколишнього українського етнічного моря англійські парашутисти мали на власні очі переконалися, що єдиними тутешніми жителями є поляки. Адже українські аборигени тієї пори вже були залишками недовинщеної звірини в болотах. Тож саме польські посланці мали б тут мати «повне право» на відновлення своєї держави не у Варшаві, а саме тут – на Волині, без якої німа Polski.

При появі аківців у Купичеві українські жителі кинулися врозтіч. Хто встиг податися у дальні південні села, вцілів. Хто не встиг, не зміг, загинув. Були це переважно літні люди. Їх перелік, викладений у довідці сільської ради з 1944 р., співставлено з пам'яттю тогочасних свідків. Зауважимо, що хоч список складено в час, коли радянська влада на угоду добросусідству з «народною Польщею» намагалася скривати факти вбивства західноукраїнців поляками з пляцувок та шуцманами, голова сільради відверто назвав речі своїми іменами. За його довідкою 1944 р., тобто у скорому часі після подій, твердиться: протягом 1943 р. «розстріляні польськими націоналістами...». Подається перелік із 35 повних даних із датами народження (Трагедія, 2009). Сільська рада згодом доповнила перелік 1944 р. наступними 24 спаленими жертвами.

На початку 1944 р. молоді поляки опинилися в «27-ій волинській» дивізії Армії Крайової, розбитій гітлерівцями. Вцілілі дісталися на батьківщину. Чехи до цієї дивізії не вступали. З приходом радянських військ добровільно й масово вступили до чеської армії генерала Свободи, в село більше не поверталися. У 1947 р. їхні батьки виїхали на історичну батьківщину. Часто бувають у волинському селі в гостині. Їх зустрічають словами, заповіданими упівським середовищем років Другої світової війни, актуальність яких стверджують події теперішнього часу, теперішня братня доброзичливість: «Чехи, ви для нас – swate lidi. Були і – є!...». Десятки й десятки свідчень волинян, а також волинських чехів, почутих усним істориком при диктофоні, вміщено в серії випуску, яка вже склала понад десяток томів і ще поповнюється (Особистий архів автора).

Збір усноісторичних свідчень про долю волинських чехів на землі, яка в оточенні доброзичливих сусідів була їм упродовж трагічних літ Другої світової війни батьківською, триває. Для його поповнення «Об'єднання усних істориків «Волинь-43». Аутентика» (місто Луцьк) раде запросити не лише тодішніх свідків-волинян, але й чехів, які бережуть у пам'яті землю свого дитинства. Зв'язок – через Чеське товариство «Матіца» в Луцьку.

Бібліографія

Особистий архів автора.

Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Луцьк, 2009.

Hofman, I., Václav, Š., Vaculík, J. (2004). Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II díl. Praha.

Jaroslav, V. (1972) Dejiny volynských Cechu, I. Leta 1868–1944. Praha.

Siemaszko W., Siemaszko, E. (2000). Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. T. 1. Warszawa.

References

Osobystyi arkhiv avtora.

Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Lutskyi raion i m. Lutsk. Lutsk, 2009.

Hofman, I., Václav, Š., Vaculík, J. (2004). Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II díl. Praha.

Jaroslav, V. (1972) Dejiny volynských Cechu, I. Leta 1868–1944. Praha.

Siemaszko W., Siemaszko, E. (2000). Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. T. 1. Warszawa.